

Színház- és Filmművészeti Egyetem Doktori Iskola

Csehov-mozi

Doktori értekezés tézisei

Szász János

2017

Témavezető: Dr. Jákfalvi Magdolna egyetemi tanár

TARTALOMJEGYZÉK

- I. Az oroszok és én
 - Taganka, Moszkva
 - *Stalker*, Tarkovszkij
 - Dr. Csehov
 - A vodka
 - A hit

- II. Csehovjaim
 - *Ványa bácsi*, 1998, Nyíregyháza
 - *Ványa bácsi*, 2001, American Repertory Theater
 - *Platonov*, 2002, Ódry
 - *Sirály*, 2006, Bárka Színház
 - *Három nővér*, 2008, Kecskemét
 - *Sirály*, 2009, American Repertory Theater
 - Egyetemi kurzusok

- III. *Platonov*, Kecskemét, 2017. Próbanapló

- IV. Általános bibliográfia

TÉZISEK

I. AZ OROSZOK ÉS ÉN

Csehov miatt lettem rendező. Csehov orvos volt. Kíváncsi orvos. Ismerte a jelent, ahonnan az emberek ott, a doktori kabinetjében, a szibériai tajgán, a moszkvai utcákon egyaránt mind menekülni szerettek volna. Ismerte az emberi természet esendőségét.

Ha valaki a drámairodalomban, hát ő az, aki mesélni tud rólunk, magamról, rólad.

II. CSEHOVJAIM

A legfontosabb előadás, amit életemben rendezhettem, a Ványa bácsi volt. Életem első Csehovja. Nyíregyházán 1998-ban, Amerikában 2001-ben rendeztem. Ha Csehovot próbálunk, próbára teszi a lelkeket, nem lehet előle elbújni. Nem lehet benne hazudni, sem rendezőnek, sem a színésznek. Ezért érdemes csinálni az egészet, mert az ember tükörbe néz, magával beszélget, meghasonlásról, árulásról, szerelemről, kételyekről, gyengeségekről stb. A harmadik Csehovom a *Platonov* 2002-ben az Ódryn. Ezután jött a *Sirály* 2008-ban a Bárka Színházban Alföldi Róberttel és feleségemmel, Bognár Gyöngyvérrel. Majd a *Három nővér*, 2008-ban Kecskeméten, aztán ismét a *Sirály*, 2009-ben újra az American Repertory Theaterben, de ez semmiben sem hasonlított a Bárka-beli előadáshoz. S három évtizeden át végig az egyetemi kurzusok hozták elém Csehovot. Az egyetemeken, ahol volt szerencsém színészeket tanítani, Csehov volt a varázsszó. A jelenléthez, az igazsághoz, a karakterhez vezető gyötrelem. Jó színész nemcsak dolgozik, hanem gyötrődik, szenved, együtt kel, fekszik alakjával. A megközelítés, a lényeg. A megtett út.

III. PLATONOV, KECSKEMÉT, 2017

A *Platonov* a lezüllés drámája, de nemcsak a címszereplő züllik le, hanem minden szereplő, minden lélek a történet végére odavan. Ez már igazán társadalmi dráma, mondanivaló. Mi vagyunk Platonov és mi vagyunk az összes szereplő is Mi, pesti, budai, magyar, elveszett értelmiségiek, itt csúszunk lefelé, ebben az országban, ezzel a történelemmel, zsigeri borzasztó hagyományokkal a hátunk, kibeszéletlen múlttal a hátunk mögött. Az olvasópróba előtt úgy gondoltam, hogy kell egy példány! Ez nem egyszerű, hiszen az eredeti teljes mű 200 oldalas, a kecskeméti példányunk mindössze 95, kevesebb, mint a fele. Hogyan húzzunk szöveget? Mi a szempont? Sok a duma? Legyen kevesebb? Ez a dramaturgia halála. Legyen pontos. A szándék legyen világos,

ez adhatja meg a húzás „filozófiáját”. A *Platonov* nem filozofikus darab. Vulkáni forrongás, elégedetlenség, gyűlölet és öngyűlölet határozza meg az eredeti darabot. Az előadást. Gyűlölöm a tunya színházat, a közepes, értelmiségi fogalmazást, amikor csak az a két színész, aki egymással szembenézve éli át jelenetet, érzi, hogy milyen igazi a színjátszás. De mi, kinn ülők, unatkozunk. Abból a „belül minden igaz” színházból van elegendő. Emlékszem, hogy amikor a Művész Színházban dolgoztam, rengeteg tanultam az orosz színészeketől. Ha visszagondolok az összes orosz előadásra, az összesre, amit láttam, mindig megragadt bennem a zseniális forma, az igazság, a pillanat megtartása és legfőképpen az, hogy a színészek állandóan kifelé fordulva játszottak. A próbák legelején felmerül a kérdés: ki ez az ember? Mi teszi modernné, mármint mitől nem múzeumi darab, mint egyébként azt gondolhatnánk sok szereplőjéről a Csehov-drámának. A mai korban – ahol a restség ütött tanyát – a *Platonov* egy merész nagyszabású férfi darabja, aki kimondja, mit érez, nem fél, nincs benne megalkuvás. Önmagáról! Ez az egyetlen, akivel képtelen szembenézni. Mindenkiről sarkos, férfias véleménye van, kivéve saját magát. *Platonov* egyszer igazán őszinte a darab folyamán, amikor arról a fekvő kőről beszél. Talán saját magát is meglepi, hogy milyen kegyetlenül néz szembe saját magával. Majd aztán gyorsan el is hessegeti a témát, feloldja a beszélgetést, kibújik alóla. Meg is törik, vége is lesz, magányba, iszákosságba menekül. Egy elesett férfi darabja, de merész férfié. A *Platonov* fő kérdése, honnan tartunk, hová? Ha megnézzük a *Platonov* eddigi fordításait, egészen remekül keveredik, fér el egymás mellett Radnaié és Elberté. Radnai Annamari fordítása pontos, szöveg hű és szövegkövető, Elbert János szövege gyűlékonyabb, érzelmesebb. Visszakövetve az oroszból, kicsit pontatlanabb, de a fontos helyeken rettenetesen segít eligazodni az előadás érzelmi térképén. Olyan előadásról álmodom, ahol összefolyik a nézőtér és a színpad, illetve a színpadi cselekmény. Tehát olyan intim pillanatokat fogunk létrehozni, illetve kell hogy megkísértsünk, ahol a nézők egyre kényelmetlenebbül érzik magát a közelségtől. Azt kell, hogy érezzék, illetéktelenek, beléptek egy olyan privát szférába, ahol zavarba ejtő jelen lenni! És elkezdődik a darab, az előadás, a film. Észrevétlenül, a való életből kilépve, mintha csak egy ajtón lépnénk be Csehov „mozijába”. Valahogy ez volt az első gondolatom erről a *Platonov*ról is. Észrevétlenül elkezdni, semmi cicoma, cécó, színházi közhely, hanem észre sem vesszük, hogy valaminek a közepébe csöppentünk! Egy ilyen besurranós kezdés meghatározza majd a játékot is. A színészetet. A színészkedést. Halkan kell hogy játszanak, az már nem is színészet,

hanem magánbeszélgetés. Ha jó az előadás, a nézők illetéktelennek fogják magukat érezni. Behatoltak egy olyan térbe, amely nem az övék, de a darab és az előadás semmi másról nem is szól, csak róluk. A férjükről, az ifjúkori beváltatlan álmaikról, a kapcsolataikról, az alkoholról, az estéik elviselhetetlenségéről stb., azt szeretném, hogy a színészekkel együtt átélte „családias” pillanatok ismerősek legyenek a nézők számára. Na, ettől nagy mű a *Platonov*. Csehov mindegyik szereplő sorsát pontosan gombolyítja, mindenki változik, más lesz, de leginkább lecsúszik. Mert ez a lecsúszások színdarabja! Minden színésznek ki kell jelölnie a kezdőpontot, az origót, az első pillanatot, ahogy a néző megtalálja őket. Az első benyomás rettenetesen fontos. *Platonov*-ot először fésültnek látjuk, kicsit mackós, előbújik a téli álom után. Lehetne az ingje frissen vasalt. Boldog, hiszen a szokások rabja. Fontos az elemzés, akármennyi ideig tart is, mert elemzés nélkül olyan lesz az egész, mint egy csontváz nélküli test. Tartást, biztonságot, tudást kapunk, soha nem szabad sajnálni az időt, mert ez a legfontosabb idő, amit csak eltölthetünk az anyaggal! Az olvasópróba végeztével éreztem, hogy itt nem egyéni sorsról van szó, hanem mindenkinek, a darab összes szereplőjének vége! Ez a legpesszimistább, legsötétebb Csehov-mű, itt mindenki megkapja a végére, majd' mindenkiből halott lesz. Végigvesszük a szereplőket. Érdekes megfigyelni, hogyan jellemez Csehov. Amikor a szereplők önmagukról beszélnek, azt érdemes kételkedéssel fogadni – persze nagyon fontos, hogy kiről van szó, de amikor valaki másról beszélnek, mást jellemeznek, az a legizgalmasabb, mérvadó csehovi gondolat a karakter igazi arcáról. Eddigi Csehov-tapasztalataim a *Platonov* előtt arról tanúskodnak, hogy a legfontosabb maga a bizonytalanság. Az eddigi rendezések nem adhatnak védőhálót! Az ember semmiben nem lehet bizonyos, nem lehet nagyképűsködni, hogy én már mennyi Csehovot rendeztem, tudom a receptet. Mindig hűsbavágóan a saját tükördet csapja elé a darab, ha Csehovot rendezel! Ez elől nem lehet, nem szabad kitérni. Tehát csakúgy, mert éppen felkértek, ne rendezz Csehovot! – mondogatom magamnak. Kell, hogy az ember lázas legyen. Hatvan felé száguldozva, a *Platonov*-ot lapozgatva elhatároztam, hogy itt semmi kunszt nem lesz. Nem lesz hatás, nem lesz zene, nem lesz tér, ami illúziót akar kelteni, hanem egy fekete doboz, benne színészekkel, akik hitelesen ember módjára beszélnek, nem játszanak, hanem élnek. Léteznek. Éppen ezt a hitelességet előállítani a legnehezebb a színpadon. Tehát az eddigi Csehov-rendezéseim ellenében kell, hogy a *Platonov* megtörténjen. Nem megnyúzni a lázas érzelmi pillanatokat zenével, effekttel, hanem megoldani mindent odabenn, igazi hiteles, egyszerű színészi létezéssel. A másik

tanulság az eddigi rendezésekből: Csehovnál a legfontosabb a szöveg. Ez a legfőbb bizonyosság, mielőtt belefogunk az „utazásba”. Ezt kell alávetni a mondanivalódnak, ez a biztos talaj. Számomra ez az egyik legfontosabb tapasztalat, hogy a húzások, össze- és szétrendezések adják meg a dráma színpadi megvalósításbéli struktúráját.